

Др Драган М. Митровић
редовни професор Правног факултета у Београду

ЕВРОПСКА УНИЈА КАО ОБРАЗАЦ ВРЕДНОСТИ ЕВРОПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НАРОДА

Када се говори о савременој европској заједници народа, под тим се не мисли на њено географско јединство или припадност истом делу светског простора, већ на њено цивилизацијско и савремено културно јединство подстакнуто европским идејама и вредностима које су постале универзалне. Оне последњих стотинак година доживљавају узлет оличен у идеји и образцу Европске уније као баштинику традиционалних европских вредности, заговорнику њихових нових интерпретација или пак ствараоцу нових европских вредности. Међу тим новим вредностима посебно су афирмисане универзалност, наднационалност и толеранција. Оне су резултат нових интерпретација вредности социјалне правде, социјалног мира, социјалне, економске и правне сигурности. Те нове интерпретације извлаче се из традиционалних европских грађанских вредности правде, правичности, сигурности, итд, којих нема без људске слободе и људског достојанства и преточене су у односна правна начела (на пример, у начела супериорности и аутономије комунитарног над националним аутономним правом), што је довело до стварања оригиналног мешовитог наднационалног система комунитарног права. Тим вредностима прилагођене су и друге важне правне идеје и вредности, све с циљем да ЕУ као европска заједница народа у догледном времену постане истинска и потпуна заједничка држава европских народа.

1. Од модерне идеје о стварању заједнице европских народа до стварања Европске уније

Идеја о стварању сједињених држава Европе уопште није нова. Идејом европске федерације у модерном добу бавили су се филозофи Готфрид Вилхелм Лајбниц (*Gottfried Wilhelm Leibniz*, 1646-1716) и Имануел Кант (*Immanuel Kant*, 1724-1804). Ипак, њу је први изразио француски писац Виктор Иго (*Victor Hugo*, 1802-1885) средином XIX века. После I светског рата идеју тзв. „Паневропе“ или „Свеевропе“ покренуо је гроф Рихард Н. Коуденхове-Калерги (*Count Richard Nikolaus Coudenhove-Kalergi*, 1894-1972, Аустријанац који је предлагао да западноевропске и балканске државе склопе заједницу са седиштем у Бечу, основавши у ту сврху друштво под називом Паневропска унија, што је уживало симпатије многих тадашњих познатих европских и америчких државника, посебно после појављивања његове књиге „Паневропа“ из 1923. године). Идеју Сједињених Европских Држава наговестили су и проповедали француски књижевник Аристид Бријан (*Aristide Briand*, 1862-1932), Жан Моне (*Jean Monnet*, 1888-1979), пољски социјалиста Јозеф Ретингер (*Joseph Retinger*) и многи други.¹ Исту идеју и назив користио је чак и Адолф Хитлер (*Adolf Hitler*, 1889-1945), који је пре II светског рата имао спремљен економски план за Европу („*Europäische Wirtschap*“ = „*Gemeinschaft*“, односно Европска Економска Заједница!).² Ипак, тој идеји је тек 1946. године покретачку снагу удахнуо Винстон Черчил (*Winston Churchill*, 1874-1965), који је иначе настанак „европске супердржаве“ подржао већ 1930. године (чланком у америчком листу „*The Saturday Evening Post*“ под називом „Уједињене државе Европе“).

Идеја о европској интеграцији почела је убрзо да се претвара у збиљу образовањем Савета Европе и Европске заједнице за угаљ и челик 1951. године, а затим и да се постојано изграђује образовањем Европске заједнице за одбрану и Европске политичке заједнице 1952. године, као и Европске економске заједнице и Европске заједнице за атомску енергију 1957. године. Нешто касније, већ образовани органи (Савет, Комисија, Парламент и Европски суд правде) посебим уговором су обједињени

¹ Видети: Е. Спекторски, *Држава и њен живот*, Београд, (1933) 2000, стр. 216-217.

² Видети: А. Хитлер, *Мој поредак света*, Београд, 2006.

у јединствену организацију 1965. године. Ипак, тек је Маастрихтским уговором 1992. године образована Европска унија (ЕУ), као самосвојан међународни субјект (државни савез), иако (и даље) без својства субјекта међународног права. И не само то: Конгрес САД је неколико година касније усвојио неколико резолуција о политичкој унији Европе. У једној од њих је записано: „Стварање уједињене Европе мора се сматрати као суштински важан корак у правцу стварања уједињеног света”, а можда и светске владе за тај уједињени свет.

У садашњој Европској унији, дакле, нису укинуте (три) главне европске заједнице из којих је она настала. Те заједнице су само утопљене у њу, с тим што је сарадња држава-чланица проширена на заједничку спољну и безбедоносну политику, правосуђе и унутрашње послове. Сагласно томе, Европска унија више није лабава заједница суверених држава (међународни уговорни савез суверених држава). Али, она није ни лабава федерација, иако је од Маастрихта на несумњив начин потврђено да она располаже властитом и искључивом надлежношћу у питањима која се тичу правне надлежности њених централних органа, „грађанства ЕУ”, посебног Европског суда правде, јединственог тржишта, заједничке монетарне политике, јединствене монете (*евро*), итд. Тврдњу да ЕУ ни данас није федерација већ стабилна конфедерација, поткрепљују опробана средства савеза држава: најважније правне одлуке се доносе једногласно (сагласношћу), а не надгласавањем (већином гласова), док се у областима заједничке спољне и безбедоносне политике, правосуђа и унутрашњих послова, такве одлуке уопште не доносе.³ Уз то, и уставни акти Европске уније, укључујући ту и новопромовисани Реформски уговор из 2007. године, садрже тзв. „клаузулу о повлачењу” њених држава-чланица, иако се Европска унија не уклапа потпуно у поменути концепт „конфедерализованих држава”, нити у концепт „федерализованих држава”.⁴ То потврђује и најновије одречно референдумско изјашњавање грађана Републике Ирске јуна месеца 2008. године поводом тзв. „Лисабонског споразума” који је имао за циљ да ЕУ преобрази у федерацију упркос њеном најновијем уставном документу који има карактер уставне декларације. Зато се Европска унија и даље сматра специфичном политичком заједницом или „заметком федералне државе”.

Прикључење десет нових држава 1. маја 2004. године, као и најновије прикључење Румуније и Бугарске 1. јануара 2007. године, није само проширило, већ политички и организационо-технички искомпликовало ионако актуелно питање државног уређења ЕУ, и то у тренутку када се и даље одлучује о томе да ли ће нов устав ЕУ бити федерални (прави устав) или конфедерални акт (декларација, повеља)⁵. Ипак, најновији процеси у ЕУ нису разједињујући, већ сједињујући, упркос усвојеном Уставном споразуму од јуна 2007. године (уместо федералног устава из 2005. године), и то са тенденцијом да ЕУ ипак у релативно кратком времену постане права федерација,⁶ како се пре више од два века десило са САД или Швајцарском.

2. Одеђивање Европске уније као вредносног обрасца европске заједнице народа

Размишљање о Европској унији као вредносном обрасцу европске заједнице народа, о њеним универзалним или чисто европским вредностима, скопчано је с особитим тешкоћама јер се разматра један циновски процес који измиче

³ Видети: С. Аврамов, М. Крећа, *Међународно јавно право*, Београд, 2004; Г. Илић-Гасми, *Реформе Европске Уније. Институционални аспекти*, Београд, 2004. и Р. Д. Вукадиновић, *Право Европске уније*, Београд, 1996.

⁴ Видети: М. Jovanovic, *Constitutionalizing Secession in Federalized States: A Procedural Approach*, Eleven, Utrecht, 2007, као и Miodrag Jovanović and Slobodan Samardžić (eds.), *Transition and Federalism – East European Record, Federalism and Decentralisation in Eastern Europe: Between Transition and Secession*, PIF Etudes et Colloques no. 48, Institut du Fédéralisme, Fribourg/LIT Verlag, Zurich and Vienna, 2007.

⁵ Устав ЕУ донет је 5. марта 2005. године у Риму, истог дана и на истом месту на коме је закључен уговор којим је 1957. године основана ЕЕЗ.

⁶ Видети: Е. Мацнер, *Монополарни светски поредак. О социоекономији доминације САД*, Београд, 2003.

конвенционалним приступима и таксиномијама. Томе посебно доприноси чињеница што је и сама разрада носеће идеје о стварању заједнице европских народа надахнута универзалним вредностима скопчана са преиспитивањем традиционалних идеја и вредности због живог тока који је нов и није уобичајен. Стога се умесно може поставити питање да ли су европске вредности икада збиља биле универзалне (јер су постојали а и данас постоје други велики светски системи који могу да негују исте намере) или су само проглашене таквим због географског положаја, историјског развоја и светског доприноса европске цивилизације и културе. С тим у вези је још једно тешко питање: шта је то збиља заједничко европским народима, при чему се свесно оставља по страни друго важно питање: којим европским народима, има ли се у виду да су на тлу Европе из истог античког грчко-римског корена настала два велика цивилизацијска и културна обрасца којима су припадали различити европски народи који су се као главни протагонисти смењивали на историјској и светској позорници. Пошто се ти европски цивилизацијски и културни обрасци данас постепено стапају у једно, остаје да се одговори на питање да ли се таквим можда могу сматрати само традиционалне европске грађанске вредности које су јасно одређене али различито интерпретиране током протекла два-три века.

Под условом да није спорно које су то заједничке европске грађанске вредности, преостаје да се размотри и питање које су то све вредности које усваја, пропагира и развија Европска унија као најновија заједница европских народа: да ли су то само традиционалне европске вредности које се сматрају универзалним или су то преобличене и на нов начин интерпретиране традиционалне вредности, или се пак ради о новим вредностима које се захваљујући значају Европске уније истовремено сматрају европским и универзалним. Том приликом, треба водити рачуна да друштвене и правне вредности које испуњавају смислом и сврхом образац Европске уније и њено комунитарно право нису пуки збир, какав је случај са простим скупом елемената, већ целина. Оне другачије не могу ни да се објасне, изузев када се доведу у везу са другим појавама или њиховим састојцима. А то захтева незаменљиву вредност човекове личности, која је необјашњива само из искуствено датих чињеница помоћу којих се личност испољава и изражава. Уз то, у човеку као и у свим његовим творевинама, стално је присутно нешто из трансцендентног света из кога потиче његова неугасива тежња за довођењем искуственог света у везу са вредностима. Таква тежња постоји у свим човековим акцијама које су подстакнуте одређеним вредностима или творевинама.

Иако вредности које садржи образац Европске уније чине једну целину, та целина није једнообразна, и састоји се из три слоја: традиционалних европских грађанских вредности (правде, правичности, слободе, људског достојанства, итд), нових интерпретација традиционалних вредности (социјалне правде, социјалног мира и реда или социјалне, економске и правне сигурности) и нових европских вредности (посебно универзалности, наднационалности и аутономности) заснованих на друштвеној толеранцији и уважавању индивидуалног и колективног аутономног правног идентитета. Да ли ће те нове вредности у настајању постати трајне, то пре свега зависи од даљег тока развоја Европске уније.

3. Традиционалне грађанске вредности које садржи образац Европске уније и њихове нове интерпретације

Међу традиционалним европским грађанским вредностима посебно место припада правди. *Правда (iustitia)* представља врхунску друштвену и правну вредност. Она је вредност зато што је једна врста сразмерности и склада, све до постизања хармоније, која је други назив за апсолутну правду. Поред те апсолутне, *природне правде*, постоји и тзв. *друштвена правда* са својим изведеним врстама (морална, религијска и правна), које су релативне. Врхунац друштвене правде достиже се милосрђем (*морална правда*, када се даје више него што се добија) или несегичношћу (*религијска правда*, када се за другога нешто чини или даје без очекивања икакве

надокнаде, осим блаженства због учињеног).⁷ Често су морална и религијска правда строже од правне правде,⁸ која такође представља синоним за оно што је сразмерно или једнако. Сагласно томе, постоје два *формална* обрасца правне правде: *дистрибутивна* (*iustitia distributiva*: „свакоме сразмерно“), која је првобитна, положајна, и налаже да се „неједнако поступа с неједнаким“, и *комутативна* (*iustitia commutativa*: „свакоме једнако“), која је разменска и налаже да се „једнако поступа с једнаким“. У свом најужем значењу правна правда означава саобраћавање закону, због чега се такође назива *законска правда* (*iustitia legalis*). Она се састоји у општости, једнакости и непристрасном вршењу закона, односно права. Али, на питање у чему се састоји *материјална* правда, не може да се одговори никаквим сличним обрасцем. Зато је правду лакше осетити, него одредити или постићи.⁹ Најновији покушаји да се одреди тзв. *солидарна правда*, по којој од заједничких добара више треба дати слабим и сиромашним, а мање јачим и богатим,¹⁰ нису обрасци материјалне правде, каквим се представљају, већ Аристотелове формалне дистрибутивне правде. Ипак, таква интерпретација правде је умесна како би се обезбедио други важан циљ: опстанак и просперитет грађана ЕУ. Колики је значај правде показује и ово: ниједан суд се не зове суд права, али се многи називају судовима правде. И сами државни управљачи повремено и некако осећају да правда председава над правом.

Правна правда, будући врста друштвене правде, није савршена. Али то није ни право. Зато између несавршене правне правде и још несавршенијег права увек постоји мање или веће неслагање и напетост.¹¹ Право никада не може да се утопи у правду, али је изопачено када остварује *кривду*, која је супротна правди. Зато сви чији су интереси погажени устају да сруше такво изопачено право у име правде.¹² Имајући управо то на уму, Цицерон (*Marcus Tullius Cicero*, 106-43 пре н. е) је сврху права одредио као вештину праве мере при подели добара међу грађанима (*Sit ergo in iure civili finis hic legitimaе atque usitatae in rebus causisque civium aequabilitatis conservatio*). А то значи да нормално право мора да садржи барем минимум правде. Та Цицеронова идеја о сврси правде послужила је савременим архитектама ЕУ као надахнуће и унета је у бројне политичке и правне документе ЕУ.

За разлику од правде, *правичност* (*aequitas*) представља посебну, примењивачку правду, правду у конкретном случају који не може да се реши само на основу права. И њу је одредио Аристотел, иако је правичност тек у римском праву доживела свој врхунац, утичући на настанак бројних правних установа (на пример, доцње, уговорне казне и других). Таква правичност је сматрана врлином законске правде. У **XIX** и **XX** веку правичност је сматрана средством за исправљање претеране строгости закона (посебно код припадника школе тзв. слободног стварања права), посебно када треба да се спречи механичка, незаконита или неправедна примена правила у конкретним случајевима. Тако се поступа и данас у правној науци и пракси, када се правичношћу назива уставно или обичајно овлашћење судија или других службених лица да еластично примењују правне норме у конкретним случајевима ради успешнијег остваривања права. Због тога се правичност доживљава и одређује као корективна правда, једна врста поштења које исправља право када његов творац не може унапред да урачуна све могуће случајеве. То поштење је увек драгоцено, али је лековито када га испоље судије које могу у одређеним случајевима да се позову на правичност (тзв. *судска правда*), посебно када посумњају у исправност и ваљаност позитивног права. То важи и за друге државне и друштвене органе који у свом раду не смеју да занемарују проверене вредности и људске врлине у име којих им је поверено

⁷ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, Београд, 1992, стр. 218.

⁸ Видети: Х. Келзен, *Шта је правда*, Београд, 1998.

⁹ Видети: Г. Вукадиновић, *Теорија права II*, Нови сад, 2007, стр. 269-271.

¹⁰ Видети: **N. Visković**, *исто*, стр. 143 и Г. Вукадиновић, *исто*, стр. 270.

¹¹ Видети: Р. Лукић, *Систем филозофије права*, стр. 219-221.

¹² Видети: Г. Радбрух, *Филозофија права*, Београд (1980) 2000.

вршење јавних послова.¹³ Правичност се обично остварује у корист оног који трпи правну санкцију. Њен значај је толико велики да у појединим правима постоје посебни органи, тзв. судови правичности, коју суде у таквим случајевима, какав је управо случај у ЕУ.¹⁴

Слобода (*libertas*) је човеково генеричко својство, а не само основна друштвена и правна вредност, како су је схватили Томас Хобс (*Thomas Hobbes*, 1588-1679, Џон Лок (*John Locke*, 1632-1704), Имануел Кант (*Immanuel Kant*, 1724-1804), Јохан Готлиб Фихте (*Johann Gottlieb Fichte*, 1762-1814) и други каснији грађански мислиоци. И, пошто је човек по својој природи слободан, то се поставља захтев да он збиља буде слободан. Неслободан човек као да и није човек. Он није субјект права, већ пре једно биолошки саздано биће коме ништа изворно није признато, па ни правда, правичност или сигурност. Али, и када је има, човек слободу често злоупотребљава, бркајући је са самовољом. Злоупотребљавајући вредност слободе, он ограничава слободу других, али и сам постаје неслободан.¹⁵ Можда је због тога слобода најузвишенија људска вредност, пре свих других вредности. Једино она омогућава човеку да се самооствари, тј. да испуни своју људску мисију.¹⁶

Слобода се обично одређује као право које подразумева одговорност избора. Зато они којима је слобода на срцу, увек морају да воде рачуна о другима, који такође имају једнако право на слободу, што значи да свако мора да ограничи своју слободу ако она штети другоме. У противном, нико неће моћи да буде слободан, па тиме ни поседник основних права на живот, личну слободу и власништво. Зато се и каже да је слобода једино добро које не може да се поседује ако се не дели са другима.

И само право, ма колико то наизглед било противречно, треба да уређује и остварује слободу човека.¹⁷ Та слобода, наравно, није самовоља, јер је право запречава и кажњава, већ је једино могућа слобода коју право штити. Право је у ствари „неслобода“, јер ограничава људско понашање. Али, у ваљаном праву такво ограничавање је оправдано, јер људи без права не би имали ни то мало слободе. Право и није ништа друго него „покушај да се с једне стране лична и колективна слобода заштити и што потпуније оствари, а истовремено, с друге, да се разумно ограничи како не би нашкодила ни човеку, ни друштву“.¹⁸

У чистом позитивноправном смислу, слобода је све оно што право не забрањује. У „Декларацији права човека и грађанина“ из 1789. године записано је „људи се рађају и живе слободни и једнаки у правима“ (чл. 1), као и да се слобода „састоји у могућности да се чини све оно што не шкоди другима: тако, вршење природних права сваког човека нема границе осим оних које обезбеђују другим члановима друштва уживање ових истих права. Ове границе могу бити одређене само законом“ (чл. 4).¹⁹ То је случај и са савременом „Повељом о основним правима Европске уније“, донетом у Ници 2000. године, у којој се слобода прокламује као једно од неколико основних права.²⁰ Главна идеја у оба наведена документа састоји се у следећем: „Слободан човек слуша, а не служи. Он има шефове, али нема господара. Он слуша само законе. Захваљујући законима он се покоравља људима“.²¹

¹³ Видети: Б. С. Марковић, *Оглед о односима између појма правде и позитивног приватног права*, Београд, 1995. и М. Кнежевић, *О правди и правичности*, Београд, 1995.

¹⁴ Видети: N. Visković, *Teorija države i prava*, Zagreb, 2001 (2006), стр. 141-144 и Г. Вукадиновић, *Теорија права II*, стр. 271-271.

¹⁵ Видети: Ц. С. Мил, *О слободи*, Београд, 1999.

¹⁶ Видети: Т. Глинтић, *Правда, слобода, једнакост*, Београд, 1995.

¹⁷ Видети: N. Visković, *Teorija države i prava*, стр. 137-141 и Г. Вукадиновић, *Теорија права II*, стр. 258-261.

¹⁸ Видети: Р. Лукић, *Систем филозофије права*, стр. 221-225 и „Појам права“, *Зборник за теорију права*, САНУ, св. II, Београд, 1982, стр. 27.

¹⁹ Видети: *Темељи модерне демократије. Избор декларација и повеља о грађанским правима (1215-1989)*, Београд, 1989, стр. 137.

²⁰ Видети: Г. Вукадиновић, *исто*, стр. 260.

²¹ Ж. Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд, 1974, стр. 9 и 46-47. Видети: A. S. Brett, *Liberty, Rights and Nature, Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge, 2003.

Најзад, у правно-техничком смислу, слобода се састоји у повећаној нормативној и другој самосталности субјеката права.

Слободи је супротна неслобода, разузданост, самовоља, која доводи до друштвене анархије и људског ропства. У таквој анархичној ситуацији више нема правила, права или привилегија: „Јаки уништавају слабе, моћни уништавају немоћне”. У животињском свету, таква разузданост се зове „закон џунгле”.²²

Без слободе не постоји *људско достојанство (dignitas humana)*, које представља скуп човекових својстава, пре свега умних и моралних, која га издвајају од других бића. Зато се каже да је људско достојанство човекова истинска природа. Поред *природног* људског достојанства,²³ које је једнако код свих људи, јер су сви они једнако слободна и стваралачка бића, човек располаже и *друштвеним* достојанством, које није једнако за све људе (на пример, краљевско достојанство или достојанство универзитетског професора). Иако и данас постоје, ове разлике се све више ублажавају и изводе из личне исправности, а не друштвеног положаја као таквог. Уосталом, ко може да буде достојанствен ако није надахнут осећајем за правду и правичност, ако није поседник слободе и корисник благодети правне сигурности и једнакости. Зато се и каже да тек људско достојанство човека чини узвишеним бићем. Оно није посед, већ врлина. Људско достојанство зачињава слободу као милосрђе правду.

Данашња демократска права представљају значајан чинилац заштите људског достојанства. На пример, од свих основних људских права Устав Европске уније на прво место поставља људско достојанство, његово поштовање и заштиту. Али, тиме није потпуно отклоњена опасност од повреда људског достојанства, јер се у свим правима и даље примењује правна принуда.²⁴

И *сигурност (securus)* представља посебну друштвену и правну вредност. Људи могу да теже потпуној, апсолутној сигурности, која је недостижна вредност, али и конкретној сигурности у датом случају, која је достижна, релативна вредност, чак и када њеним постизањем започиње нов циклус (не)сигурности. Сигурност омогућава предвидљивост - ту драгоцену могућност људи да своје животе унапред сврсисходно уреде и планирају, а не да живе насумице и према неизвесној прилици - и зато сама за себе представља вредност.

Сигурност у ширем смислу представља посебну правну вредност која обухвата „заједно мир и ред”. Сигурност у ужем смислу, пак, означава „стање извесности примене правних норми у свим случајевима које оне регулишу”. То „објективно стање” изазива „свест о постојању сигурности, њену субјективну страну, која делује повољно на ток правних, а тиме и друштвених односа”, јер „субјекти права тада поуздано знају какве су последице њиховог делања, како могу постићи своје циљеве помоћу права и мирно и систематски раде у том правцу будући сигурни да ће се то и остварити”.²⁵ Зато сви развијени нормални правни пореци морају својим грађанима да гарантују правну сигурност.

У најужем смислу, правна сигурност се односи на једну другу страну саме суштине права: да оно решава спорове у друштвеним односима који би без права остали нерешени, изазивајући неред и осујећујући нормално развијање друштвених односа.²⁶ У том свом изведеном значењу, правна сигурност се распростире у три димензије: временској (која је изражена кроз захтев за стабилност правних прописа у времену), садржинској (која је везана за стабилност садржаја који регулишу друштвене односе утврђивањем апстрактних и конкретних правних овлашћења и обавеза) и друштвеној (према којој је правно регулисање усмерено на све будуће истоврсне односе унутар заједнице).²⁷ Као таква, сигурност је „извесност законите слободе”.²⁸

²² Р. Еперсон, *Невидљива рука. Увод у историју завере*, Београд, 1999, стр. 7.

²³ Видети: Ернст Блох, *Природно право и људско достојанство*, Београд, 1977.

²⁴ Видети: Г. Вукадиновић, *исто*, стр. 273.

²⁵ Р. Лукић, *Систем филозофије права*, стр. 479-480.

²⁶ Видети: Р. Лукић, *исто*, стр. 479-481.

²⁷ Видети: Е. Пушић, *Друштвена регулација*, Загреб, 1989, стр. 208 и даље.

И *једнакост* (*aequalitas*) је тесно повезана са другим вредностима, посебно слободом, јер само слободни људи истински могу да буду једнаки. Додуше, једнаки могу да буду и робови, али бити једнак са стварима није исто што и бити једнак у слободи и врсноци. А такву људску извршеност омогућава управо слобода. Зато, када се каже: једнакост, мисли се пре свега на друштвену једнакост слободних људи или на правну једнакост у могућности уживања слободе. Једнакост дакле значи само то да су људи друштвено прихваћени као једнаки, иако то нису природно (према полу, узрасту, физичкој и менталној способности, итд).²⁹ У демократији, у којој су људи грађани, тј. субјекти овлашћења и обавеза, једнакост значи и то да су они формалноправно једнаки, што се посебно види када су у питању њихове једнаке обавезе према праву. Једнакост представља и формално мерило за одређивање обрасца комутативне правде, састојак законске правде и подлогу правној сигурности. Оснивачки и други документи ЕУ посебну пажњу посвећују гарантовању барем минимума социјалне једнакости својим грађанима.

И *ред* (*ordo*) „сам по себи има вредност, и то једну велику вредност ... Ред значи на првом месту предвидљивост и извесност”.³⁰ Зато појединци и друштво настоје да остваре што трајнији и јасније одређен ред. Ред постоји када се свако понашање које је значајно за опстанак друштва врши „тачно по одређеним друштвеним и посебно правним прописима, којима се одређују субјекти који их врше, начин, време вршења и сви други важни чиниоци којима се обезбеђује ред”.³¹ На тај начин, добија се један непротивречан друштвени и правни поредак у коме свако има своје „тачно одређено место”.

Сваки ред садржи у одређеној мери *неред*, који је корелат реду. Неред се у друштву испољава као анархија, а у праву као аномија.

Мир (*pax*) као друштвена и правна вредност представља стални политичко-етички идеал људске заједнице. Мир свако ваљано право посебно остварује и штити.³² Јер, чим мир није чврст, одмах настаје поремећај права: извршавање правних обавеза није више уредно и потпуно, што значи да право престаје нормално да функционише, да буде ефикасно. Када мир не би постојао у дужем временском периоду, дошло би до правне анархије и безвлашћа у друштву. Због тога се успостављање и одржавање мира понекад постиже коришћењем правне принуде. Принуда је, наравно, непожељна, али је оправдана када се њом штите друге важне друштвене и правне вредности. Она је најуспешнија када се уопште не примењује или када се ретко примењује, када је довољно само да постоји могућност да она буде примењена да би поредак нормално функционисао. Мир је врлина, расположење, поверење, правичност и склоност ка чињењу добрих дела” (Барух де Спиноза, *Baruch Benedictus de Spinoza*, 1632-1677). Мир такође омогућава постојање друштвене стабилности (а не само спокојство душе) која захтева „државну, контролисану и на праву засновану принуду која је у стању да спречи индивидуална и колективна насиља која немају оправдање у праву”.³³ Као такав, мир је предуслов за остваривање свих других вредности. Право и правда су највеће добро мира.

У блиској вези са правном сигурношћу стоји *целисходност* (*intentus*) као чисто правна примењивачка вредност. Она ублажава круту примену права, која је непожељна. Међутим, целисходност не сме да буде изнад законитости у позитивном праву, већ само у њеним оквирима. Целисходност је, дакле, пожељна све док правотворац или овлашћени државни орган као тумачи индивидуализују право у границама законитости.

²⁸ В. фон Хумболт: *Идеја за покушај одређивања границе делатности државе*, Сремски Карловци, 1997, стр. 104.

²⁹ Видети: *Ž. Ž. Ruso, Rasprava o poreklu i osnovama nejednakosti među ljudima, Zagreb*, 1977.

³⁰ Ђ. Тасић, „Правда и ред као принципи права”, *Избор расправа и чланака из теорије права*, Београд, 1984, стр. 211-212.

³¹ Р. Лукић, *исто*, стр. 477.

³² Видети: *N. Visković, исто*, стр. 144-146 и *Г. Вукадиновић, исто*, стр. 255-257.

³³ *Г. Вукадиновић, исто*, стр. 257.

Захваљујући целисходности, право се конкретизацијом и индивидуализацијом прилагођава стварности, што је оправдано све док се поштују поменута начела правне сигурности и законитости. А то значи да је оправдана само она целисходност која одговара објективном праву.³⁴

Делотворност (ефикасност, *efficacitas*) као чисто практична правна вредност указује на потребу сваког права да се примењује, и то у релативно кратком времену по настанку случаја на који правна норма има да се примени, јер право иначе остаје непримењено, док односи које оно треба да уреди остају нерегулисани. Због тога, „право у првом реду мора да буде делотворно, па макар то водило и извесној несавршености”.³⁵ То се често постиже применом принуде. У противном, у друштву би настала анархија, што је недопустиво. И не само то: без делотворности не би могла да се оствари ниједна наведена друштвена и правна вредност. Па ипак, право је најделотворније када се најмање примењује принуда као његово најпрепознатљивије средство.

Постоје и тзв. *чисто техничке правне вредности*, а пре свих што већа јасност, прецизност, потпуност и сажетост правних норми, тј. права. То су у ствари унутрашње правне вредности, које имају посредну вредност за друштво. Оне су резултат дугог историјског развоја права, а настају исправним саставом права и применом одговарајућих техничких правних процедура, захваљујући којима је правна наука дошла до прецизних правних појмова и терминологије којом се обезбеђује јаснији, прецизнији, потпунији и сажетији смисао правних норми.³⁶

Наведене традиционалне вредности нису једнако заступљене и примењене. У њиховим новим интерпретацијама, како је поменуто, предност се из разумљивих разлога даје социјалној правди, социјалном реду и миру, правној сигурности и једнакости, подржаним важном идејом о толеранцији. Наиме, економски просперитет и стандарда, као неспорни циљеви, захтевају да се код грађана ЕУ постојано усађује свест о потреби да буду толерантни једни према другима. И данас је чувена Волтерова реченица из његове исто тако чувене „Расправе о толеранцији”: „Не слажем се са тим што говориш, али ћу до смрти бранити твоје право да то слободно кажеш”. *Толеранција* дакле дозвољава да људи различито мисле, али то што различито мисле не значи да треба различито да раде пошто донесу одлуку.

Таква традиционална идеја о људској и друштвеној толеранцији је последњих деценија **XX** века доживела своју по мало необичну афирмацију у тзв. *Self-Conception Theory*, чији заговорници сматрају да либерална концепција индивидуализма превише истиче процедуралну страну ствари, занемарујући суштинске везе које чине идентитет појединца заснован на полу, раси, религији, итд. Сходно томе, сматра се да човека као аутономно биће не интересује некаква метафизички заснована аутономија, већ аутономија која омогућава да се представи у светлу својих суштинских индивидуалних полних, расних, религијских и других обележја. Та обележја се схватају као његов аутономни *индивидуални* или *колективни идентитет*. До тога је дошло захваљујући утицају социјалне и политичке филозофије на Западу, у којој су аутономија и аутономно право почели да се доводе у везу са новим интерпретацијама старијих учења о „сопству” (*Identity and Conceptions of the Self*). Захваљујући томе, и право је почело све више да се схвата као средство за регулисање односа који се тичу широко схваћеног права на индивидуални и колективни аутономни идентитет.³⁷ Ипак, пошто друштва одавно нису хомогена, то главни проблем савремених плуралистичких друштава у ЕУ све више постаје како ускладити посебне групе индивидуа које се све више разликују и међусобно разилазе у уверењима, навикама и схватањима. Решење се види у склапању некаквог новог „колективног споразума” између титулара таквих колективних права и државе. Том приликом, као да је занемарена важна идеја, која се провлачи од античког

³⁴ Видети: Р. Лукић, *исто*, стр. 477.

³⁵ *Исто*, стр. 471.

³⁶ *Исто*, стр. 483-484.

³⁷ Видети: G. Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, „Cambridge University Press”, New York, 1988.

полиса до савремене државе: да друштвена група настала по ма каквом основу не може бити ствар договора, већ „ствар по природи и у природи”.³⁸ Такође, иако унутар исте државе збиља постоје друштвене групе које се битно разликују по квалитету и суштини своје колективне аутономије, оне првенствено функционишу као чисто интересне заједнице. Оне не опстају на љубави и узајамном поверењу као породица. Зато су оне подесне за упражњавање права, али сасвим неподесне за упражњавање вештине трагања за правдом, којом се често образлаже потреба њиховог признавања.³⁹ Можда се уместо тога прави начин састоји у инсистирању на међусобној толеранцији, а мање на разликама и склапању некаквог колективног споразума са влашћу, који ће вероватно исправити многе старе неправде наношењем још бројнијих нових неправди традиционалној друштвеној већини.⁴⁰

4. Нове европске вредности и особености права Европске уније у светлу глобализације и широког коришћења правних транспланта

Када је реч о новим европским вредностима, посебно универзалности, наднационалности и аутономности, подржаним вредностима друштвене толеранције и уважавања аутономног и колективног идентитета, те вредности су преточене у односна правна начела која сачињавају окосницу за стварање новог права Европске уније. Његова се особеност састоји у томе што је оно готово од самог почетка изграђивано као један мешовит систем, поред нордијског правног система. Али, док је нордијски систем резултат вишевековног еволутивног развоја и уједначавања у пракси сличних националних права, други је првенствено резултат свесно-планског стварања наднационалног комунитарног права од стране заједничких и централних европских институција.⁴¹

Идеју наднационалног права први је у XIX веку истакао Фридрих Карл фон Савињи (*Friedrich Karl von Savigny*, 1779-1861), подстакнут „универзалношћу” Римокатоличке цркве и „наднационалним карактером” њеног црквеног права. Исту идеју у XX веку проблематизовало је „наднационално” повезивање различитих привредних, трговачких и других организација, као и стварање Међународне организације рада (ILO), међународних арбитража и других сличних организација и институција које доносе властите правне акте и прописе. На самом крају XX века, идеја наднационалног права је још једном освежена и оснажена закључивањем Маастрихтског уговора 1992. године, којим је створена Европска унија са зачетком свог наднационалног комунитарног права. То комунитарно право се у овом тренутку „схвата као *sui generis* правни поредак, различит од општег поретка међународног јавног права”. Оно „није ни део националног правног система, нити међународног права, већ независан систем права” у настајању.⁴² Његова надређеност националним правима држава-чланица Европске уније заснива се на пракси Суда правде Европске уније, а испољава кроз примену начела супериорности и аутономије комунитарног над националним (аутономним) правом. Начело супериорности произилази или из директног дејства одредби комунитарних аката (правила, директива и одлука: на пример Уговора о слободном кретању радника) на исте такве одредбе националних аката, или из њиховог добровољног усвајања од стране држава чланица Европске уније (на пример, изменама њихових устава или ратификовањем оснивачког уговора). Из такве његове примене произилазе одговарајуће обавезе националних судова да не примењују оне унутрашње прописе који су супротни надређеним одредбама аката комунитарног права, и то не чекајући да унутрашњи прописи буду измењени. Начело аутономије пак значи да свака „комунитарна институција одлучује о начину

³⁸ M. Villey, *Pravo i prava čovjeka*, Zagreb, 2002, стр. 16.

³⁹ M. Villey, *Pravo i prava čovjeka*, стр. 37.

⁴⁰ Видети: Д. М. Митровић, *Аутономно право*, Београд, 2007.

⁴¹ Ph. Harris, *An Introduction to Law*, стр. 156.

⁴² Р. Вукадиновић, *Право Европске уније*, Београд, 2001, стр. 109 и 115.

организовања својих послова у циљу испуњења својих овлашћења (мисије)⁴³. Оно се тиче органа заједнице а не држава-чланица, чиме је још једном истакнута супремација комунитарног над националним правом.

Наднационално право Европске уније, и то треба истаћи, ствара се доношењем наднационалних извора права који су карактеристични за европски континентални и англосаксонски систем. Они су резултат све снажнијег економско-политичког повезивања које познаје и признаје наднационално удруживање на професионалној, територијалној или некој другој основи истовремено. Као такви, они су и због тога релативно нова појава у правној науци.⁴⁴ Наднационални извори чине саставни део националних права оних држава-чланица Европске уније које их ратификују, с тим што национални законодавац није овлашћен да мења садржину или начин примене прихваћеног и потписаног наднационалног извора.⁴⁵ Изгледа да ће у будућности државна права све више деловати у оквирима наднационалних државних поредака, јер „правни плурализам међународног типа нагриза етатистичко право једнако као и суверену власт”.⁴⁶

Развој наднационалног права Европске уније посебно је убрзан захваљујући захукталом процесу глобализације и честом коришћењу правних транспланта.⁴⁷

Данас се најновије промене, посебно промене у развијеним либерално-демократским друштвима којима припада знатан број држава-чланица Европске уније, одвијају у знаку *глобализма*. Израз „глобализам” (уз друге сличне изразе, какви су на пример „глобализација” или „мондијализам”) скован је и коришћен током последње две деценије **XX** века прво у академским расправама, како би се означило све снажније дејство сједињујућих чинилаца у савременом свету. Убрзо затим, он је постао саставни део речника бројних доктрина и идеолошких интерпретација. Различити ставови око глобализације као друштвеног процеса довели до даљих подела на тзв. „скепнике” (који поричу постојање глобализације као друштвеног процеса), „глобалисте” (који у глобализацији виде пожељну промену која доводи до ширења идеологије неолиберализма и тржишне економије), „суперглобалисте” (који глобализацију сматрају објективно планетарним процесом), „антиглобалисте” (који се усредсређују само на непожељне последице процеса глобализације) и „трансформационисте” (који глобализацију проучавају свеобухватно и избалансирано), што јасно показује да многи стручњаци и лаици у јачању глобалистичких тежњи препознају озбиљну или највећу претњу демократији у савременим либералним друштвима.

И, што је такође важно, стварање заједничког права мешовитог типа одвија се широким коришћењем правних транспланта, који представљају „преношење правила или система права из једне земље у другу или из једног народа у други”.⁴⁸ У том смислу, јасна је разлика између њих као појаве, тј. производа укрштања различитих права, и рецепције и кодификације, као много дужег процеса са можда важнијим последицама.⁴⁹ Њихово све шире коришћење данас се у правној науци не објашњава искључиво практичним потребама (*глобализације*) права,⁵⁰ већ и све ширим прихватањем теорије конвергенције (Алан Вотсон /*Alan Watson*/, р. 1933), по којој се право развија независно од друштва, због чега ни његово преузимање није ограничено

⁴³ Б. Лубарда, *Европско радно право*, Подгорица, 2004, стр. 157.

⁴⁴ **N. Visković**, стр. 128.

⁴⁵ Видети: Г. Илић-Гасми, *Право и институције Европске Уније*, Београд, 2007 и *Реформе Европске Уније. Институционални аспекти*, Београд, 2004.

⁴⁶ **N. Visković**, *исто*, стр. 129.

⁴⁷ Видети: *Annales de la Faculté de Droit d'Istanbul*, No. 12, Istanbul, 1956. и F. P. Walton, *The Historical School of Jurisprudence and Transplantations of Law*, *Journal of Comparative Legislation*, 1927.

⁴⁸ Видети: А. Вотсон, *Правни транспланти. Приступ упоредном праву*, Београд, 2000, стр. 18.

⁴⁹ Видети: Ж. Карбоније, *Правна социологија*, Сремски Карловци – Подгорица, 1992, стр. 192-200.

⁵⁰ Видети: Н. Чомски, *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад, 1999; **C. Boggs**, *The End of Politics*, New York, 1999; **D. Ronald**, *National Diversity and Global Capitalism*, Ithaca, 1996.

друштвом (насупротив теоријама по којима је право „огледало народа”, због чега његово преузимање није могуће).

Данас и став националних или наднационалних органа, надлежних за реформу модерног права, такође покреће питања позајмљивања и ауторитета. На пример, рад правних комитета Савета Европе и Међународног института за унификацију приватног права (*UNIDROIT*) сматра се важним, јер он показује нове европске правце кретања. У овом случају, као и у другим, тело које је образовано ради давања својих предлога о правној реформи у наведеном смислу, обично долази до сопственог решења свесним покушајем да се пронађе најбоље могуће правило испитивањем иностраних решења. На тај начин, трансплантација постаје најважнији покретач развоја права. И не само то. Данас највећи број промена у савременим системима права и није ништа друго до резултат позајмљивања. То важи како за поједина правила, тако и за њихово систематизовање. До преовладавања иностраних елемената, чак и када они нису толико очигледни, долази и због дубоке укоренености права у прошлости. На пример, купопродајни уговор, карактеристичан за оба велика система права Запада, у суштини представља уговор који је постојао у Риму већ крајем II века пре н. е. Готово је невероватно да се оно што је данас садржано у било ком модерном грађанском закону и даље првенствено ослања на садржину Јустинијанових *Институција* из 529. године.

Поред правних транспланта (*legal transplant*), за означавање преузимања права користе се и други изрази са сличним значењима, посебно изрази „унификација” (*unification*) и „хармонизација” (*harmonization*) права. Том приликом, сматра се да је унификација потпуно преузимање иностраног права, а хармонизација преузимање појединих правних решења и института, чиме се уклањају разлике између иностраног и домаћег права. У том смислу, рецепција права (*receptio iuris*), која је увек делимична, ближа је хармонизацији него унификацији, иако је у оба случаја реч о преузимању права, само у различитом обиму. У правној теорији се поред наведених израза недоследно користе и други слични изрази којима се такође означава преузимање иностраног права у различитом обиму, какви су „апроксимација” (*approximation*), „координација” (*coordination*), „акултурација” (*aculturation*), „транспозиција” (*transposition*), „трансфер” (*transfer*) права и други.⁵¹

Трансплантација често доводи до *правне трансформације*. Зато приликом добровољног усвајања неког транспланта увек треба имати у виду промене до којих он доводи у праву независно од тога о којој је грани права реч. Чак и када трансплантирано правило остане неизмењено, његов утицај у новом друштвеном окружењу може да буде различит. Посебно је породично право, засновано на верској основи или потпори, отпорно на промену ма које врсте, укључујући и транспланте. На пример, у већини западних земаља захтеви за пуноважан брак или за развод важе за целокупну популацију, али различито утичу на православне, калвинисте, католике, муслимане или хиндусе. До таквих промена, међутим, често долази и када је инострано право погрешно схваћено. Ипак, нација која је домишљата у погледу права, углавном не зависи од прихватања транспланта, чак ни у време када је инострани утицај врло значајан у погледу других питања у друштву. Невоља је само у томе што је мали број нација смислио значајна правна правила чија вредност може одмах да се процени. Много је чешћи случај да нације за своје потребе усвајају туђа правна правила. На пример, стари Римљани (европски континентални систем права) или Енглези (англосаксонски систем права) су више од других европских народа утицали на развој традиционалних области приватног права. Највећи допринос који су пак италијански, француски, холандски, немачки и други европски правници дали приватном праву углавном се састоји у рационализацији, усавршавању и прилагођавању правила

⁵¹ Видети: M. Deflem, *Sociology of Law. Visions of a Scholarly Tradition*, Cambridge, 2008, стр. 218-219; F. Snyder, *Globalisation and Law in the 21st Century*, London – New York, 2003; J. Wiener, *Globalization and the Harmonization of Law*, London – New York, 1999; A. C. Budak, *Emerging Legal Certainty: Empirical Studies on the Globalisation Law*, Dartmouth – Andershot, 1998.

римског права.⁵² На тај начин, транспланти пружају увид у изузетан значај улоге коју има ауторитет у праву.

Лакоћа са којом транспланти могу да се преносе, ипак не значи да сви или само велики системи Запада, укључујући и најновији систем комунитарног права ЕУ, обавезно треба да имају уједначен или јединствен правни систем. Очигледно је да такав потпуно заједнички или универзални правни систем није могућ, а можда ни пожељан. Ту је пре реч о психолошком значају који се придаје чињеници да свако не мора да има потпуно свој систем права. Па ипак, такво уједначавање је за сада, бар у неким областима приватног права, могуће и пожељно. На тај начин, пружа се слика непрестаног, врло широког позајмљивања правила и институција, која наговештава главни начин помоћу кога би велики системи права, укључујући ту и систем права ЕУ, у будућности могли да се развијају и разумеју.

⁵² Видети: А. Вотсон, *Правни транспланти. Приступ упоредном праву*, стр. 141-183.

Резиме

ЕВРОПСКА УНИЈА КАО ОБРАЗАЦ ВРЕДНОСТИ ЕВРОПСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ НАРОДА

Када се говори о савременој европској заједници народа, под тим се не мисли на њено географско јединство или припадност истом делу светског простора, већ на њено цивилизацијско и савремено културно јединство подстакнуто европским идејама и вредностима које су до данас постале универзалне. Оне последњих стотинак година доживљавају узлет оличен у идеји и обрасцу Европске уније као баштинуку традиционалних европских вредности, заговорнику њихових нових интерпретација или пак ствараоцу нових европских вредности. Међу тим новим вредностима, посебно су афирмисане универзалност, наднационалност и толеранција. Оне су резултат нових интерпретација вредности социјалне правде, социјалног мира и социјалне, економске и правне сигурности. Те нове интерпретације извлаче се из традиционалних европских грађанских вредности правде, правичности, сигурности, итд, којих нема без људске слободе и људског достојанства. Све те вредности су преточене у односна правна начела (на пример, у начела супериорности и аутономије комунитарног над националним аутономним правом), што је довело до стварања оригиналног мешовитог наднационалног система комунитарног права. Тим вредностима прилагођене су и друге важне правне идеје и вредности, све с циљем да ЕУ као европска заједница народа у догледном времену постане истинска и потпуна заједничка држава европских народа.

Summary

EUROPEAN UNION AS A MODEL OF VALUES OF THE EUROPEAN COMMUNITY OF NATIONS

Today we do not think of the contemporary European community of nations in terms of its geographic unity or a portion of territory belonging to the same area on the world map, but in terms of its civilisational and contemporary cultural unity driven by European ideas and values which have thus far become universal. Over the past hundred years, they have experienced a strong impetus reflected in the idea and model of the European Union as the inheritor of the traditional European values, the advocate of its new interpretations or the creator of new European values. Particularly affirmed among these new values are universality, supranationality and tolerance. They have emerged as a result of the new interpretations of the values referring to social justice, social peace and social, economic and legal security. These new interpretations have been derived from the traditional European civil values of justice, fairness, security, etc., which cannot exist if there is a lack of human freedoms and human dignity. All these values have been translated into relevant legal principles (for example, into the principles of supremacy and autonomy of community law over national autonomous law), resulting in the creation of an original supranational community law system. Other important legal ideas and values have also been adjusted to these values with the aim of making the European Union as a European community of nations, in the foreseeable future, a true and a finished common state of European nations.